

ДО ПИТАННЯ ПРО НЕКРОПОЛЬ КИРИЛІВСЬКОЇ ЦЕРКВИ В КИЄВІ

Відомо, що біля київської Кирилівської церкви, заснованої у XII ст., колись був величний некрополь. Наші дослідження вже торкалися цієї теми та розповідали про князівські поховання XII ст., захоронення ігуменів, ктиторів, поховання у кирилівських печерах тощо. Але пошуки тривають і відкриваються нові цікаві подробиці.

Ось як описав Кирилівський цвинтар священик В. Антонов: “поле це, або кладовище, усіяно та прикрашено різними надмогильними пам’ятниками, мистецтва частково простого, тому що у лікарні цього закладу лікуються та помирають люди переважно прості, але хоч і не прості, проте бідні”¹. Справа в тім, що у 1787 р. Кирилівська церква стала лікарняною при інвалідному будинку, а згодом – при лікарні для душевно хворих. Автор статті описав і пам’ятник на могилі колишнього першого київського губернатора Панкратьєва, який помер 1813 р. Побудований він був з білого каменю у формі досить високої колони, п’єдестал вимуровали з цегли, а східці – із синього каменю. Колону увінчував високий позолочений хрест, а під ним чи то куля, чи то яблуко. Священик В. Антонов вже тоді відмічав, що позолочена дошка з пам’ятника була вкрадена, як і дошка із ніші північної зовнішньої стіни церкви, що свідчила про поховання батьків Дмитрія Ростовського².

Дійсно у північній зовнішній стіні Кирилівської церкви знаходяться нині невеликі дві порожні ніші, призначення яких було невідомо. Лише виявлення та дослідження архівних документів з’ясувало, що у цих нішах, колись, було влаштовано пам’ятні дошки із записами про визначні поховання, розташовані у церкві (мал. 1). У документі XIX ст. значиться: “... з зовнішнього боку церкви по ліву сторону є в стіні два заглиблення, в яких, як кажуть очевидці, були встановлені два образи на міді (у 30 фунтів кожен), один над могилою батьків святого Дмитрія Ростовського, а другий – над могилою ігумена, який рукоположив святого Дмитрія в іноцтво (йдеться про ігумена Кирилівського, а згодом Михайлівського Золотоверхого монастиря Мелетія Дзика – *І.М.*) і що ікони ці були зняті у 1865 р. для поновлення ликів святих...”³. Цей документ (лист

¹ В.Г. Антонов, *Киево-Кирилловское кладбище*, Киевские губернские ведомости 139 (1870) 580.

² *Ibid.*, с. 580.

³ ДАКО, ф. 804, оп. 1, спр. 602, № 284.

Мал. 1. Північний фасад Кирилівської церкви. Світлина В. Корнієнка . 2016 р.

від 5 жовтня 1869 р.) розкриває призначення архітектурних ніш на північному фасаді Кирилівської церкви і, найголовніше, містить цінні свідчення, які доповнюють інформацію щодо поховань у Кирилівському храмі.

Найвірогідніше, що ці ніші у північній стіні було влаштовано за ігуменства у Кирилівському монастирі знаменитого святиителя Димитрія Ростовського (січень-червень 1697 р.) та за його особистим розпорядженням, адже саме у північній частині нартекса, під підлогою, було поховано батьків і сестер святиителя.

Друг і наставник святиителя Димитрія Мелетій Дзик помер у 1682 р., а мати святиителя – у 1689 р. На час ігуменства Дмитрія Ростовського, ці дві близькі йому людини були вже на небесах. Отже, цілком зрозумілим було його прагнення увічнити їх пам'ять образами та написами, влаштованими на зовнішній стіні храму, відповідно до поховань з північного боку.

1689 р. в щоденнику Димитрія Ростовського з'явився запис: "... марта 20 дня, во святой великий пяток, в спасительные страсти, мать моя Мария Михайловна, законная супруга отца моего Саввы Григорьевича, преставися в 9 часов дня. Апреля в 3 день, в среду, святого воскресенья седмицы совершили мы погре-

бение в монастыре Кирилловском и положили в церкви св. Троицы (Кирилівська церква наприкінці XVII ст. була переосвячена на честь Святої Трійці – *І.М.*), на левой стороне, в самой стене, при дверях, коими на хоры входят...”⁴.

6 січня 1703 року у віці 103 роки помирає батько святителя Ростовського – Сава Туптало. Сподвижник Богдана Хмельницького, сотник війська Запорізького по закінченні служби довгий час був ктиторм Кирилівського монастиря. Його прах упокоївся на паперті Кирилівської церкви ліворуч, біля могили дружини. Поряд з могилою довгий час знаходився портрет Сави Туптало, який зараз зберігається у фондах Національного художнього музею України. Водночас відомо, що 1705 р. Дмитрій Ростовський надіслав із Ростова до Києво-Кирилівського Свято-Троїцького монастиря родину ікону Божої Матері з проханням встановити її над могилою батьків у соборному приділі святого Духа тобто у північній частині нартексу⁵.

У сім’ї Туптало було три дочки – Памфілія, Февронія та Параскева. Поряд з Києво-Йорданською церквою вони заснували Миколаївський жіночий монастир, ігуменство в якому передавали одна одній у спадок. Про старшу сестру, в миру Памфілію, святитель Дмитрій Ростовський записав 1704 року в щоденнику: “Апреля в неделю Фомину в благовест на литургию преставилась сестра моя старейшая инокиня Александра, погребена в церкви Кирилловские в ногах у матери”⁶. Відомий й заповіт наймолодшої сестри Параскеви від 16 червня 1710 року, в якому вона просила дати упокой її “грішному тілу” в Кирилівській церкві⁷. Документів чи свідчень про точну дату смерті й місце поховання двох молодших сестер святителя Дмитрія не знайдено, але скоріше за все, і їх було поховано у Кирилівській церкві, тобто Кирилівська церква стала родинною усипальницею сім’ї Тупталів.

Щодо Мелетія Дзика⁸, то відомо, що 1658–1677 він був ігуменом Києво-Кирилівського монастиря. Туди Мелетія Дзика перевели з ректорів

⁴ *Дневные записки святого чудотворца Дмитрия митрополита Ростовского*, Москва 1781, с. 422–424.

⁵ В.В. Зверинский., *Материал для историко-топографических исследований о православных монастырях в Российской империи*, Санкт-Петербург 1892, с.164.

⁶ И.А. Шляпкин, *Св. Дмитрий Ростовский и его время*, Санкт-Петербург 1891, приложение, с. 10.

⁷ А. Лазаревский, *Документальные сведения о Савве Туптало и его роде*, КС 3 (1882, август) 384.

⁸ **Мелетій** (в миру **Михайло Дзик**; р.н. невідомий – † 7 лютого 1682). У 1655–1657 та 1662–1665 був ректором Києво-Могилянської академії. Вихованець Києво-Могилянського колегіуму. На запрошення Лазаря Барановича залишився у колегіумі на посаді професора риторики і поетики. З 1677 р. по 1682 р.– ігумен Київського Михайлівського Золотоверхого монастиря.

Києво-Могилянської академії, де він був найулюбленішим учителем Даниїла Туптала, майбутнього святителя Дмитрія Ростовського. Отець Мелетій Дзик, ректор Київської академії, звернув увагу на здібного учня Києво-Могилянської колегії й багато працював з ним індивідуально. Провчившись три роки, Даниїл вирішив продовжити освіту самостіно. Коли отець Мелетій став ігуменом Кирилівського монастиря, Данило саме в нього, приватно, закінчував своє навчання.

У Кирилівському монастирі розпочалася тривала дружба між Дзиком і майбутнім автором “Житій святих”. З дозволу батьків Даниїл Туптало стає насельником Кирилівського монастиря в Києві. За любов Туптала до читання слова Божого й особливо житій святих, не дивлячись на молодість, Даниїл 9 червня 1668 р. приймає чернечий постриг з іменем Дмитрій на честь св. великомученика Дмитрія Солунського від ігумена монастиря Мелетія Дзика. Саме ігумен Мелетій, своїм авторитетом вплинув на таке рішення юнака. Через рік ігумен Мелетій посвячує молодого ченця в ієродиякони.

Коли Дмитрій вирішив відправитися у мандрівку, Дзик благословив його мощами святої Варвари, а потім листувався з ним. Усе життя він любив Дмитрія, як свого сина. Перед кончиною ігумен Мелетій заповів Дмитрію Ростовському два червонця на спомин своєї душі.

Ігумен Мелетій Дзик був одним з найосвіченіших церковних діячів свого часу, уславився як видатний проповідник, щирий український патріот, прибічник гетьмана Петра Дорошенка та Київського митрополита Йосифа Нелюбовича-Тукальського, які боролися у той час за незалежність України. Всі вони були активними противниками політики Москви. Разом із Сильвестром Косовим, Йосифом Тризноу, Варлаамом Ясинським і найвидатнішим з них – Пилипом Орликом Мелетій Дзик був переконаним прихильником державної незалежності України і ставив собі за мету відірвати Україну від Москви. Мелетія Дзика з делегацією навіть посилали до Москви аби висловити там прохання зберегти за Київською митрополією її незалежність⁹.

У списках 1660 р. в Падуанському університеті (Італія) уперше зустрічається “*Йозеф Данило Дзик, катедральний вікарій Луцький, національність – українець, Київський дистрикт*”. Це найдавніша згадка, в

⁹ В. Сергійчук, *Соборна пам'ять України*, К. 2006, 288 с.; В. Олійников, *Д. Туптало. Святе життя автора “Житія Святих”*, Науковий вісник Ужгородського університету, Серія: Філологія. Соціальні комунікації, вип. 2; В. Липинський, *Україна на переломі 1657–1659*, Замітки до історії українського державного будівництва в XVII столітті, Відень 1920.

якій зазначено національну (українську) приналежність в сучасній транскрипції. Назвав себе так киянин Данило Дзик¹⁰. Цей Данило був родичем нашого Мелетія Дзика, записуючи себе українцем він поводив себе як справжній, національно свідомий українець¹¹.

З Діаруша святителя Дмитрія Ростовського відомо, що отець Мелетій Дзик “преставися” 1682 р.

Незважаючи на те, що Дзик помирає у статусі ігумена Михайлівського Золотоверхого монастиря, поховали його, як свідчать документи про пам’ятні дошки влаштовані у стіні Кирилівської церкви, на теренах Кирилівського монастиря. Дивний факт, але, можливо, існував заповіт Мелетія упокоїти його тіло у Кирилівській обителі. Вірогідно, що поховання було здійснено під підлогою північної нави собору, тому і пам’ятну дошку про його поховання було розташовано із зовні на північній стіні храму.

Якщо поховання батьків та сестер святителя Дмитрія Ростовського у північній частині нартекса для києвознавців та наукової спільноти є відомим фактом, то наявність поховання у храмі ігумена Мелетія Дзика є фактом, досі невідомим дослідникам.

У тих самих архівних документах присутній лист-відповідь на запит секретаря Статистичного комітету, наглядача кирилівських богоугодних закладів майора Карповича стосовно подальшої долі пам’ятних дошок: “... в одному тільки заглибленні, а саме над могилою батьків Дмитрія Ростовського, був образ на міді, який у 1865 р. був знятий Никитою Коцеваленко для поновлення лику, але за наказом служившого в закладі священика Йоанна Правікова, який не допустив поновлення ікони, вона була поставлена в церкві і потім за його ж розпорядженням при відлитті дзвонів у 1866 р. кинута до плавильної печі служителем Василем Кравченком; про інший образ свідчень дістати не вдалося...”¹²

Дозволимо собі припустити, що на мідній пам’ятній дошці, присвяченій рідним святителя Дмитрія було зображено Ватопедську Божу Матір. Такий іконографічний образ, як родова ікона, був ушанований та зберігався у родині Тупталів, а потім у Дмитрія Туптала. Святитель Дмитрій, відколи став митрополитом Ростовським, надіслав на труну своїх батьків ікону Божої Матері, що була родинною у сім’ї Туптало, і цим самим закріпив духовний зв’язок з монастирем. У 1765 році цю ікону вмонтували до спеціально виготовленого кіоту, на зворотному боці якого

¹⁰ Г. Нудьга, *Перші магістри і доктори: Українські студенти в університетах Європи XIV–XVIII ст.*, Жовтень 4 (1982) с. 177–178.

¹¹ *ІР НБУВ*, Мих. Злат., 538/П 1744, арк. 30.

¹² *ДАКО*, ф. 804, оп. 1, спр. 602, № 284.

була дошка з віршованим пам'ятним написом. Опис цієї ікони можна знайти у Працях III Археологічного з'їзду: "Образ Божої Матері, що стоїть в осібному, простої роботи, кіоті, біля стіни ліворуч. Образ цей малий, вишиною він 6 вершків і в ширину 6; не прикрашений ризою, на главі Божої Матері є тільки вінець. Зверху образу написані такі слова: "По преставленії ігумені Парфенії і Февронії, сестри її, сей образ Пресвятій Богородиці дано від ігумені Марфи на спомин Архіреєв Димитрія Ростовського, що був в обителі Святої Трійці ченцем і потім там же святителем. Із Ростова прислав в сію же Свято-Троїцьку обитель літа 1705, Грудня в 5 день. При сем образі, з правого боку, стоїть і образ св. Димитрія Ростовського, простого живопису, на холсті, на повний зріст, в архіерейській мантиї, у білому клобуці. З лівого боку, на стіні, висить зображений на полотні портрет отця св. Димитрія, Сави Туптало"¹³. Згодом, коли на другому поверсі храму освятили приділ на честь Димитрія Ростовського туди було перенесено цей кіот з іконою та пам'ятною дошкою.

Коли у 1870-х рр. на другому поверсі Кирилівської церкви розбирали іконостас, було знайдено дерев'яну дошку з віршованим написом.

У 1944 році цю пам'ятку, співробітники Софійського заповідника перенесли до фондів. Дошка і сьогодні зберігається у фондах Національного заповідника "Софія Київська". Ось її текст:

От корне святого, Савви нареченна ;
 Сто три лета поживша, изде погребена; 1703 года;
 Сей был вграде Кіеве, сотник благочестен;
 Храма сего ктитор, и любитель нелестен;
 Возрасте ветвь святая, Димитрий святитель;
 Кой осемнадцателетен, в Кирилску обитель;
 От Марии княгини, древле устроена 1170 года;
 Константином Острозским, князем обновлену 1607 года;
 Пришед ангел в ангельский образ облачешя;
 Когда ж слава благих дел, о нем в свет промчешя;
 Что жития святых отец, не только писатель;
 Но веры и благих дел, явился подражатель;
 Первые игуменства, степенем бысть почтен;
 Также архимандритом в Новгородку устроен;
 Вскоре прияшь святительски сан, вграде Ростове;
 Истинен пастырь явяхь, всем людям Христовым;
 Потом з града Ростова, сокровища место;
 Вдар благословенія, Деви Всепречистой;
 Со предвечним младенцем, златом обложену;

¹³ В. Антонов, *Киево-Кирилловская Троицкая церковь*, Труды III Археологического съезда в Киеве, К. 1878, т. 2, приложение, с. 1–12.

Присла святу икону, лепо украшену; 1707 года;
В Кирилловській монастырь, иже в тысяча сем сот;
Шестесят десять пято году, поставиша всей кийотъ;
Да будет всем чтущим, покровъ ищет твердый;
Да излиет полние, струи милосердій;
Вся намъ сія благая от Христа и Бога;
Пребивая душою, внебесных чертогах;
Испросить святитель Христов Димитрий блаженній;
Чудесами на весь свет, ныне прославленній¹⁴;

Отже, можна припустити, що образ, про який йдеться у написі і був зображений на мідній пам'ятній дошці на честь родини Тупталів.

Який образ був влаштований на згадку про Мелетія Дзика? Можливо його тезоіменіт, святий покровитель яким, скоріше за все, був – святий Мелетій Антіохійський. Це, поза сумнівом, лише припущення, але оскільки святих Мелетіїв було лише двоє Мелетій Антіохійський (народ. 381) та Мелетій (Леонтович) (1784–1840), останній, враховуючи, що Дзик мешкав у XVII ст. ніяк не міг стати його святим покровителем, отже залишається лише Мелетій Антіохійський.

Можна припустити і зображення святої Варвари Великомучениці, яку Мелетій мав своєю покровителькою¹⁵.

Вірогідно, що пам'ятний образ, присвячений родині Тупталів був влаштований у ніші з арочним завершенням ближче до заходу, навпроти місця поховання рідних святителя у храмі, відповідно, дошка, присвячена Мелетію Дзику – у прямокутній ніші, ближче до сходу.

Прикро, що пам'ятні дошки, влаштовані у нішах північної стіни, спіткала така сумна доля, оскільки їх було знято і вони безслідно зeszли. Сьогодні вони сприймалися б як унікальні пам'ятки кирилівського некрополя, що мали б неабияке значення для історії України. Проте, у наших силах та можливостях, у цих спорожнілих нішах влаштувати пам'ятні знаки на згадку про видатних діячів з історії Кирилівського осередку та, поза сумнівом, нашої, української історії.

Відтак, завдяки винайденим архівним документам стає відомо, що християнського церковного діяча та патріота України Мелетія Дзика було поховано у Кирилівському храмі. З огляду на добрі, щирі відносини між ігуменом Мелетієм та Димитрієм Ростовським стає зрозумілим, чому поряд з пам'ятною дошкою на честь рідних Димитрія було влаштовано пам'ятну дошку-икону, присвячену Мелетію Дзику, другу і наставнику майбутнього святого.

¹⁴ Фонди Національного заповідника “Софія Київська”, № СМ КП-4.

¹⁵ Ю. Мицик, прот., *За віру православну!* К., 2004, с. 186, 189.